

Шевченко Т. М.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Томбулатова І. І.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ЗБІРКА ЕСЕЇСТИКИ У ТВОРЧОСТІ АНДРІЯ БОНДАРЯ

У статті проаналізовано збірку есеїв як повторюваний формат ансамблевого об'єднання творів у спадщині Андрія Бондаря. Закцентовано увагу на ролі есею як особливого жанру у творчості цього письменника. Наголошено, що філософська проблематика, психологізм, філігранна іронічність, соковита метафоричність є ознаками есеїстичної творчості митця. Основу есеїстики А. Бондаря складають враження, подані з погляду особистого досвіду та пронизані безумовно ліричним сприйняттям дійсності. Збірки есеїв проаналізовано з композиційного погляду та з огляду на художню природу самого жанру. Предметом дослідження у статті постали збірки «Морквяний лід», «І тим, що в гробах», «Церебро», «Країна за Збручем». Зроблено висновок, що збірка есеїв у творчості А. Бондаря – знакова сторінка його прози. Автор komponує твори у цілісність довільно, довкола певного ядра, котрим виступає певний есей. Часто саме цей ключовий есей дає назву всьому виданню, як це маємо у збірках «Морквяний лід», «Церебро» та «І тим, що в гробах». Звернено увагу, що більшість ансамблевих об'єднань письменника складають твори, котрі колись були оприлюднені на сайтах відомих видань. Автор, пишучи ці розрізнені есеї, спершу не ставив за мету видавати книгу як утворення з послідовним сюжетом та прозорою логікою викладення подій чи міркувань. Написані есеї лише згодом почали претендувати на універсальність та взаємодоповнення, тож автор сам об'єднав їх у збірки як умовно завершені структури. Говорити про закільцьованість цих структур не варто: це умовність, відкрита до змін і доповнень. Проте в такому, на перший погляд, еkleктичному форматі, есеї у збірці стають взаємозалежними та взаємозумовленими, доповнюють один одного і з тематичного, і з художнього погляду, приваблюють читача, звиклого до традиційного формату книги.

Ключові слова: жанр, есей, збірка, композиція, структура, цілісність, рефлексія.

Постановка проблеми. Андрій Бондар – відомий український поет, публіцист, перекладач, есеїст, лауреат премії видавництва «Смолоскип» та премії імені Ю. Шевельова 2021 р. за збірку есеїв «Ласощі для Медора». Есеїстику вважає винятковим жанром, позначеним свободою, котра відкриває для письменника неабиякі можливості власної реалізації, адже ця творчість є поєднанням «художності і мислення» [6]. Унікальність цього жанру письменник пояснює суто літературознавчими поняттями, вважаючи, що есей ближчий до поезії, наділений енергетикою інтерактивності, бо змушує читача самостійно осмислювати прочитане. На його думку, структурно есей поєднує ліричний та драматичний компоненти.

Автор, як і більшість письменників сучасності, пише есеї спорадично для різних видань, а потім укладає їх у збірку за ідейно-тематичним чи іншим принципами. Мистець приділяє художності есеїв особливу увагу, його твори – яскраві зразки власне письменницької есеїстики, тобто

творчості, позначеної високим ступенем художності, образності, стилістичної довершеності. Саме такими є його збірки есеїстики «Морквяний лід» (2012), «І тим, що в гробах» (2016), «Церебро» (2019), «Ласощі для Медора» (2021). Попри той факт, що збірки есеїв Андрій Бондар почав друкувати з 2012 року, вони практично не ставали об'єктом літературознавчого дослідження, тож дослідити місце та художню специфіку такого формату ансамблевого єднання творів у творчості вказаного автора є справді актуальним завданням, яке ми ставимо перед собою в цій статті.

Аналіз останніх досліджень. Збірка як формат есеїстичного об'єднання в тих чи тих аспектах ставала об'єктом дослідження О. Гук, О. Зелік, О. Солов'я, Т. Шевченко, В. Шуть тощо. Творчість самого А. Бондаря ставала об'єктом осмислення в поодиноких рецензіях (Т. Гонченко, І. Процик, Г. Улюра тощо). Системно збірка як прикмета творчого мислення А. Бондаря-есеїста не була предметом розгляду.

Виклад основного матеріалу. Отже, збірка А. Бондаря «Морквяний лід» об'єднала есеї, що публікувалися протягом 2006–2012 рр. під рубрикою «Колонка» в «Газеті по-українськи». Філософська проблематика, психологізм, філігранна іронічність, соковита метафоричність виводять тексти цієї збірки за межі власне публіцистичного письма у газетному виданні і наближають до художнього об'єднання. В основі текстів книги – враження, подані з погляду особистого досвіду та пронизані безумовно ліричним сприйняттям дійсності. Найвиразніше голос автора звучить у лірично-публіцистичних висловлюваннях. Наприклад: «Людина починає пам'ятати себе тільки тоді, коли їй уперше хочеться себе забути. Так само відбувається у снах, які нам здаються віщими. Вже забуті травми проростають там, як настирливі бур'яни між акуратними грядками моркви. Вони цілком належать минулому – і не конче тільки твоєму. Існують травми, переказані тобі, випадково почуті або прочитані. Однак найяскравіший спалах і найбільша ганьба належать тобі й лише тобі» [5, с. 83].

Книга Андрія Бондаря «І тим, що в гробах» [2] являє собою також каскад суб'єктивних переживань, оформлених рефлексивно. Вона містить 44 есеї, згруповані в чотири розділи. Головна прикмета збірки – посилена увага до особистісних рефлексій, свідома акцентуація на самому процесі розмірковування, розчинення автора у власних ментативних пасажах. Авторські зусилля, як свідчить книга, зорієнтовані на подолання стереотипних уявлень про світ, що загалом є характерним для есеїстичного жанру. Так, автор переповідає різні історії, які трапилися з ним чи з його знайомими, щось, свідком чого він став, однак при цьому власне наративи тут є вторинними. Первинним виступає їх осмислення, саме міркування, спричинене подіями чи оповідями, сам процес вербалізації мислення, котрий відбувається ледь не наживо.

Наприклад, в есеї «Гірчичники, банки, електрофорез», присвячену переосмисленню сутності радянських героїв, ідеться про штучність самого процесу возведення людей в ідоли. Митець розповідає про Зою Космодем'янську, генерала Карбишева та інших персонажів радянської історії, і розвінчує міфи минулого з сучасного погляду. Головне у творі – міркування про сам процес створення штучних міфів, авторський акцент на умовності цих процесів.

Основна стратегія рефлексії Андрія Бондаря – споглядання, оцінювання та їх коменту-

вання. Виражаючи власне ставлення до навколишньої дійсності, пов'язаної із ламанням двох систем – радянської і демократичної, есеїст часто вдається до її оцінювання, у такий спосіб відшукуючи нові смисли буття й свідомості. При цьому не йдеться про оцінку громадського чи політичного штибу. Панівна роль відводиться естетичній оцінці з метою створення нових художніх образів, що пов'язана насамперед із естетичною спрямованістю художнього тексту, яким і є письменницький есей. В основі процедури оцінювання лежать передусім когнітивні й сугестивні механізми, як-от в есеї «Щоб забути про дорогу», де автор міркує про радянські мультфільми: «Часом я ловлю себе на думці, що малим бачив у них щось зовсім інше, ніж тепер. Чомусь іноді народжується дослідницький апломб: ну, добре, тоді мені могли вішати локшину на вуха, але тепер я знаю, що за всім цим прекраснодушним і естетично переконливим мультиплікаційним мистецтвом стоїть чорна тінь системи» [2, с. 46]. Ми бачимо, що в наведеному уривку визначення подаються не з огляду на логіко-поняттєві правила, а винятково з огляду на особистісні переконання, шляхом характеристики, перерахування ознак. «Навмисно підкреслені повтори займенника Я на початку кожного речення, як і повтори я-він через речення, приблизно однакова їхня довжина, котра формує стійкий – пригальмований – ритм тексту, емоційність окремих положень, образні елементи, з'єднані за асоціативним принципом – сугестивні механізми есеїстичного впливу автора, а кваліфікація його судження в якості «доброго» чи «поганого» відкриває для читача нові можливості інтерпретації й мислетворення» [7, с. 177].

Ще одна наочна ознака есеїстики А. Бондаря, з огляду на збірку «І тим, що в гробах», активність коментування, яке, проте, не слід ототожнювати з тлумаченням. Якщо тлумачення – це оцілений логічний і комунікативний процес, то коментування – дія, орієнтована на роз'яснення. Процес мислення при цьому часто стає поясненням різного роду парадоксів. Показовим у цьому сенсі, на нашу думку, є есей «Немовби каже нам ліричний герой», у якому автор на власний розсуд коментує вірш шістдесятника Дмитра Павличка «Два кольори», призупиняючись на кожному рядку, пишучи про цілком авторські, подекуди парадоксальні смисли званої поезії. Герменевтика А. Бондаря породжує цілком оригінальні ментативи, пов'язані з УПА і не тільки. У поодиноких випадках інтерпретація відомого вірша межує з іронією («герой «постійно вертався на

свої пороги». Що значить «постійно»? Це значить «завжди» – він далі жив із мамою в рідній сільській хаті. А «свої пороги» – образ психоделічний, оскільки «поріг» у хаті один» [2, с. 36]), а в деяких моментах претендує не скрупульозність і прискіпливість психоаналізу («вистачало просто вдягати сорочку, і перед тобою відкривалися складні картини, поєднувалися щастя із сумом (...), Ерос із Танатосом»). Як би там не було, це есеїстичне коментування провокує до співвіднесення авторської системи знань і цінностей із власною системою знань. «Інтерпретатор, пропонуючи оригінальне прочитання вірша, виступає, передусім, тонким цінителем художньої творчості як такої, пісенного мистецтва, зокрема, поважним знавцем поетичного доробку Павличка. У цілому стратегія коментування А. Бондаря – це пояснення тих чи тих оказіональних значень і вживання певних понять в авторській інтерпретації, що, по суті, визначає характер усієї його есеїстичної творчості» [7, с. 179].

Інша збірка А. Бондаря «Церебро» також була (2016) була відзначена премією BBC за кращу книжку в номінації «Есеїстика». Збірка являє собою 16 творів, оформлених за авторською логікою в збірку, які письменник позиціонує як «мала проза». Насправді книжка містить як есеї, так і твори на межі між есеєм і оповіданням, однак єднає всі ці тексти чітко виражена авторська позиція, яка тяжіє над усім, про що б не писав мистець: про вправність водійських технік, професію асенізатора, спілкування з читачами, людські страхи чи закони гостинності. За усіма цими наративами та словесними інкрустаціями читач може спостерігати як ззовні, так і зсередини, подекуди приміряючи на себе сказане й осмислене письменником, доєднуючись до осмислення висловленого чи відкидаючи запропоноване А. Бондарем – людиною, митцем, критиком, проте не оминаючи зовсім. Унормувати авторські есеїстичні інтенції в якісь стійкі схеми чи системи при цьому не видається можливим, однак мистець і не переслідував таку мету, створивши в 16-ти есеях мозаїчно-еклектичний образ сучасної людини і самого сьогоднішнього крізь призму дитини, юнака чи дорослої людини у вимірах справжності і штучності.

Усі твори приблизно однакові за обсягом: великий розмір текстів дозволяє авторові сконцентруватися винятково на головному, оминаючи другорядне і зайве. Ємкість образів та маркованість символів і образів-понять у текстах – характерна ознака Бондаря-есеїста у цій збірці, що підтверджують і назви творів: «Церебро», «Сонце

нового дня», «Професор логістики» тощо. Поодинокі образи тяжіють до символів, оскільки остаточно встановити авторську настроєвість чи інтенційність у них не видається можливим: тож шиншили, дельфіни, синички, акули і бегемоти – це певні маркери строкатої людської реальності, оприявленої у різноманітні картини буття, котру автор створює і разом із тим осмислює. Читач же цілком може на підставі цієї картини світу створити власну, відтак есеїстика Бондаря задає вектор розвитку для цих процесів.

Саме міркування, оформлене в художній спосіб, в есеях збірки вибудовується згущено, сконцентровано, ємко, автор-мислитель тяжіє до афористичності, влучності, адже скромний обсяг твору не дозволяє розтягувати цей процес. При цьому крапка в кінці есею – це не крапка в кінці помислу. Наступний есей може подати цілком зворотні судження, котрі важливі для митця наживо, зараз, проте за інших обставин і ситуацій напрям думки може змінитися. Такий висновок можна зробити на підставі аналізу збірки «Церебро» в контексті інших есеїстичних колекцій Бондаря: «Морквяний лід», «І тим, що в гробах», «Ласощі для Медора», у яких можна простежити варіації на одні й ті ж теми у новій есеїстичній рефлексії.

Сама назва збірки «Церебро» теж залишає простір для різнотлумачень, адже навіть сам автор не дає точного пояснення цьому поняттю ані на сторінках збірки, ані в інтерв'ю. Можемо припустити, що «церебро» з іспанської означає «мозок», відтак саме творчість як мисленнева діяльність для автора постає визначальним підґрунтям есеїстичних технік письма. «Творчість – це те, що водночас і належить мені і що я виборюю в свого життя» [1], – стверджує Бондар.

Центральна фігура збірки – саме автор: крізь призму його особистого досвіду читач долучається до процесу до-сотворення світу, намагаючись вловити точки дотику з реальністю чи позасвідомістю. Саме тому в окремих творах («Клофелін», «Особлива порода людей», «Де вже нічого не видно», «Без кінця», «Сонце нового дня», «Via Dolirisa» тощо) відбувається рефлексування не в координатах реально описаних подій, а таких, що створені уявою і на перший погляд далекі від дійсності. У таких есеях автор ніби привідкриває світ підсвідомості і дозволяє зазирнути туди читачеві, котрий отримує можливість спостерігати за тим, як власне народжується думка, як процес міркування перетворюється на образотворення та мислетворення, як фантазмагорія стає частиною реальності і навпаки: «Матч закінчився,

а ти досі нічого не розумієш. Потім ти вмираєш, і у твоїй голові миготять якісь кольорові образи, голограми: ти з хлопцями йдеш «на інтернат» грати проти «дев'ятиэтажки». Тобі дванадцять років. Ти худорлявий і неоковирний. Маєш прищі. І все життя твоє ще попереду. Але ось зараз воно закінчиться. Дивний вислів – «піти з життя». Ніби йдеш, коли вже несуть і лежиш нерухомо. А все одно всім здається, що ти йдеш. Хоча правильніше було б сказати “переходити з життя”» [3, с. 110].

Думки в есеях «рухаються» розкріпачено й невимушено, перетікаючи з тексту в текст, доважуючись, видозмінюючись, створюючи ефект монолітного полотна, що складається з множинності ідей, понять, назв, персоналій, мотивів, цитат, автоцитат тощо. Усе це створює ілюзію структури, тобто незакритої, неокільцевої цілості, в якій усі компоненти співіснують за правилами, що не підвладні раціональним методам. У збірці твори згруповано навколо певного центрального есею, що дав назву збірці, на яке нашаровуються інші тексти. Автор виокремив есеї «Церебро» як ключовий щодо ідейно-тематичної настанови та стильового втілення, решта ж укладається навколо цього головного твору, являючи варіації на панівну тему, котра всебічно прочитується в есеї-ядрі і щоразу перепрочитується в інших текстах, що його доповнюють, набуваючи нових відтінків значення й осмислення. Головний твір лише претендує на універсалізм, однак при цьому не є синтетичним: обраний автором текст у якості висхідного вектору лише відсилає до всеохопності й всепроникності, відлунюючись в інших текстах книги.

Сам есеї «Церебро» присвячений дівчині Саші, котра розповідає про своє життя, сповнене численних випробувань і особистісних перипетій. Вочевидь, історія одкровень творчої особистості стає для есеїста своєрідним дороговказом різного роду рефлексій, оприявнених і в інших есеях збірки, відтак історії пошуку себе, долання власних труднощів, усвідомлення того, що чекає наприкінці життя, з'єднує розпорошені на перший погляд есеї в єдину магістральну лінію есеїстичних розмислів, прикметних банальністю і винятковістю водночас. Тож описані у збірці випадкові зустрічі, типові ситуації, які можуть трапитися з кожним, спонукають замислитися і приміряти описане на себе, бодай частково.

Звісно, кожен есеї збірки «Церебро» можна сприймати як окремих твір, однак у контексті інших творів збірки він починає світити новими гранями смислів, викликаючи бажання пролонго-

ваного читання. При цьому читач для А. Бондаря аж ніяк не розмита абстракція: він завуальовано, однак постійно апелює до нього, залучаючи до вгадування змісту і розкодування авторських сентенцій.

«Ласощі для Медора» – збірка есеїв Бондаря, що містить 56 творів, написаних упродовж 2017–2020 рр. Твори згруповано за хронологічним принципом у три блоки: ті, що писалися у 2017–2018 рр., у 2019 р. і 2020 р. для поважного сайту «Збруч», відомого через блискучі письменницькі колонки. Як і в попередніх збірках, тут не простежується єдина магістральна лінія есеїстичного міркування, хіба що автор активніше вдається до обговорення громадсько-політичних, культурних, освітніх тем, торкаючись тем Голодомору 1932–1933 рр., війни Росії з Україною, пандемії коронавірусу, переосмислюючи уроки радянського минулого тощо. Есеїст не уникає мовних питань, проблем національної єдності, української ментальності, вічних цінностей. Усі ці події і проблеми осмислюються винятково з авторського погляду в рамках есеїстичної художності: письменник ділиться сокровенним, вистражданим як людина творча, наділена даром образотворення. На шпальтах різних зі стилістичного погляду творів, колись оприлюднених на «Збручі», ідеться про випадкові зустрічі, численні спогади, несподівані історії, що сталися з самим автором чи з кимось із його близьких або знайомих. Автор не цурається сумних одкровень, болісних відкриттів, далеко не лагідних оцінок різного роду дій, учинків окремих людей і суспільних установ. Він не боїться писати про побутові потреби і високі матерії як щось таке, що співіснує обопільно в реальності сучасної людини. Найголовніше для нього – своєрідна «чесність із собою» і з читачами: «Неможливо прожити чуже життя, неможливо продовжити чуже життя за рахунок власного без втрати власного “я”. Наше життя триває. Триває у спогадах більше, ніж у пошуках. Бо пошуки і є добре замаскованими спогадами. Спогадами про втрачене “я”, яке ніколи не було таким, як ми собі уявляємо» [4, с. 241].

У книзі «Ласощі для Медора» А. Бондар вдається до автобіографічної, портретної образності, вилученої зі свідомості літератора. Ця образність постає призмою і мірилом самоідентифікації митця, вербалізованої у творах збірки. Відтак цей процес відбувається на мистецькому, національному, соціокультурному, геопоетичному, ідеологічному, духовному рівнях, задіяних одномоментно. При цьому митець застосовує

такі художні техніки: вкраплення автобіографічних фактів, оприлюднення обставин написання певних творів, опис знаних і незнаних широкій аудиторії місцевостей, котрі відвідав автор, цитування, коментування прочитаного, репрезентація власних діалогів з іншими, активне використання особових і присвійних займенників тощо.

Есеї у збірці «Ласощі для Медора» постають способом дослідження й осмислення світу крізь авторську систему цінностей і досвіду. За інтелектуальними роздумами про насущне проглядається відвертість, а коротка форма есею при цьому виявляється розгорнутою платформою авторської інкрустації думки, зваженої і ємкої.

Окрема тема роздумів у цій книзі – про літературу й читання. В есеях «Куди поспішає людина», «Більше за літературу», «В українців», «За наш шчот», «Бідолашний Медор!» тощо ідеться про надзавдання літературної творчості сучасного мистця, який опиняється перед цивілізаційними викликами, і про читання як результат впливу і дій на ці виклики. Письменник неодноразово підкреслює, що читання є найвищою оцінкою його творчості, адже увага реципієнта – це головне для нього як людини творчої. Про це свідчить постійна апеляція до читача, що свідчить про усвідомлення виняткової ролі того, хто долучається до сказаного

і осмисленого в есеїстичний спосіб. А. Бондар свідомий, що його есеї відкривають небачені можливості засвоєння людського буття, набуття істини в різних умовах. Співтворчість і співроздум перетворюють читача на співавтора, а відтак поділяють відповідальність автора за сказане: «Читацтво – не більше й не менше – маленька модель суспільства, яка вимагає від літератури перетворення» [4, с. 216].

Отже, збірка есеїв у творчості А. Бондаря – знакова сторінка його творчості. Більшість ансамблевих об'єднань письменника складають твори, котрі колись були оприлюднені на сайтах відомих видавць. Автор, пишучи ці розрізнені есеї, спершу не ставив за мету видавати книгу як завершене утворення з послідовним сюжетом та прозорою логікою викладення подій чи міркувань. Написані есеї лише згодом почали претендувати на універсальність та взаємодоповнення, тож автор сам об'єднав їх у збірки як умовно завершені структури. Говорити про закільцьованість цих структур не варто: це умовність, відкрита до змін і доповнень. Проте в такому, на перший погляд, еkleктичному форматі, есеї у збірці стають взаємозалежними та взаємозумовленими, доповнюють одне одного і з тематичного, і з художнього погляду, приваблюють читача, звиклого до традиційного формату книги.

Список літератури:

1. Андрій Бондар: «“Церебро” – це шлях від реалізму у сферу магічного». URL: <https://starylev.com.ua/news/andriy-bondar-cerebro-ce-shlyah-vid-realizmu-u-sferu-magichnogo> (дата звернення 25.01.2023)
2. Бондар А. І тим, що в гробах. Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. 176 с.
3. Бондар А. Церебро: мала проза. Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. 120 с.
4. Бондар А. Ласощі для Медора. Львів: Видавництво Старого Лева, 2021. 272 с.
5. Бондар А. Морквяний лід. Київ: Нора-Друк, 2012. 208 с.
6. Микола Рябчук та Андрій Бондар: «Есеїстика – це віддушину». URL: <https://starylev.com.ua/news/mykola-ryabcuk-ta-andriy-bondar-eseistyka-ce-viddushyna> (дата звернення 25.01.2023)
7. Шевченко Т. Есеїстика українських письменників як феномен літератури кінця XX – початку XXI ст.: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 584 с.

Shevchenko T. M., Tombulatova I. I. COLLECTION OF ESSAYS IN ANDRIJ BONDAR'S CREATIVE WORK

The collection of essays is analyzed in the article as a repeated format of an ensemble unity of works in Andriy Bondar's creativity. The role of an essay as a significant genre in creative work of this writer is focused on. It is stressed that philosophic problematics, psychologism, filigree irony, bright metaphors are the features of the artist's essay creativity. The basis of A. Bondar's essays is impressions, given from the point of personal experience and are permeated with definitely lyric perception of reality. The collections of essays are analyzed from the point of composition and due to the nature of the genre itself. The subject of this research is the collections "Morkvjanyj lid", "I tym, shcho v grobach", "Cerebro", "Krayina za Zbruchem". It is concluded that the collection of essays in A. Bondar's creative work is a significant trait of his prose. The author arranges the texts randomly around the particular core, which is an exact essay. Often this key essay gives the title to the whole collection as it works with the collections "Morkvjanyj lid", "I tym, shcho v grobach", "Cerebro". The attention is paid to the fact that the majority of the ensemble collections of the writer are the works which were published at the famous sites. The author, writing these different essays firstly didn't have

the aim to publish the book as the wholeness with a structured plot and clear logic of releasing of the events or thoughts. Only afterwards the written essays started to claim for universality and complementarity, so the author combined them into the collections as relatively completed structures on his own. It is useless to tell about the circularity of these collections: it is a convention, opened to changes and extras. But in such an eclectic format on sight essays in the collection become interdependent and mutually related, complement each other from the thematic and artistic point, attract a reader, who gets used to a traditional format of the book.

Key words: *genre, essay, collection of works, composition, structure, wholeness, reflection.*